

<https://doi.org/10.62837/2025.8.95>

LEYLA SÜLEYMANOVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
Baş müəllim
suleymanova.leyla@adu.edu.az

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ İŞARƏ ƏVƏZLİKLƏRİ MƏTN YARANMASINDA FORMAL ƏLAQƏ VASİTƏSİ KİMİ XÜLASƏ

Ötən əsrin ortalarından başlayaraq mətn dilçiliyinin əsas obyektı olan mətn tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Mətnin komponentləri, onun formal və məzmun vahidləri, mətni əlaqələndirən formal əlaqə vasitələri və onların hər birinin mətnyaratma funksiyaları araşdırılmışdır. Mətn müəyyən bir koqnitiv informasiyaya malikdir və bu informasiyanın ötürücüləri kimi mətnədə müxtəlif formal vasitələr mövcuddur ki, onların da bir bütöv şəklində tədqiqi mətn dilçiliyinin ümumi məqsəd prinsipidir. Mətnədaxili əlaqələr, onların struktur və semantik xüsusiyyətləri mətn dilçiliyi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə müasir ingilis dilində işarə əvəzliliklərinin mətn yaranmasında formal əlaqə vasitəsi kimi rolundan bəhs edilir. Mətni bir bütövə çevirən amillər sırasında əvəzliliklər xüsusilə fərqlənir. Əvəzliliklər mətnin mənasının açılmasında, mətnin bir bütöv kimi formalaşmasında, komponentlərarası əlaqənin təmin olunmasında, ümumiyyətlə mətn dilçiliyinin tədqiqində xüsusi rola malikdir. Müasir ingilis dilində işarə əvəzlilikləri istər leksik təkrarlar, anafora, katafora kimi, istərsə də deyktik ifadələr kimi mətnədaxili əlaqəyə xidmət edir. Məqalədə işarə əvəzliliklərinin hər birinin ayrı-ayrılıqda mətnyaratma xüsusiyyətləri araşdırılır, bir sıra dilçi alimlərin fikirləri təhlil edilir və onların mətn dilçiliyinə, mətni formalaşdırən formal əlaqə vasitələri kimi əvəzliliklərə münasibəti aydınlaşdırılır. Azərbaycan, rus, ingilis dillərində olan müxtəlif elmi əsərlərə, internet materiallarına istinad edilir, təqdim olunan arqumentlər bədii ədəbiyyatdan gətirilən nümunələr əsasında izah olunur.

Açar sözlər: mətn, kontekst, formal əlaqə vasitələri, işarə əvəzliyi, deyksis, anafora, katafora

Müasir dilçilik elmi inkişaf etdikcə mətn dilçiliyinə dair müxtəlif problemlərin araşdırılması aktuallaşmış, mətnin tədqiqi prinsipləri, mətn komponentlərini əlaqələndirən formal və semantik əlaqə vasitələri müəyyənləşdirilmişdir. Mətn dedikdə komponentlərin müəyyən şəkildə qurulmuş qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan bir bütöv nəzərdə tutulur. Mətn müəyyən xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

- 1) kohezivlik (qrammatik formal əlaqələrin məcmusu);
- 2) koherensivlik (mətnədə məna əlaqələrin birliyi);
- 3) informativlik;
- 4) məqsədlilik;

5) mətnlərarası əlaqəlilik;

6) mətnlə kommunikativ situasiya arasında bağlılıq.

Dilçilikdə bu termin iki mənada işlədilir: mətn dedikdə bir tərəfdən danışanın niyyətinə görə bitmiş fikir daşıyan bir və ya bir neçə cümlədən ibarət istənilən sözləm, digər tərəfdən isə hekayə, povest, roman, qəzet və jurnal məqaləsi, elmi monoqrafiya, müxtəlif növ sənədlər və s. kimi bitmiş nitq məhsulları başa düşülür [2, s. 93].

M.A.K. Halideyə görə mətn dilçiliyi dili hərəkətdə öyrənir və mətni bir bütöv təşkil edən nitq kəsiyi kimi təyin edir. Dilçi alim mətnin sintaktik sistemdə yerinin müəyyənləşdirilməsi əsasında həm dilin xüsusiyyətlərinin, həm də onun fəaliyyət proseslərinin təhlili zamanı mətnin cümlə üzərində tam üstünlüyünü göstərmişdir. O, hətta dilin funksiyaları arasında mətn funksiyasını da ayırır ki, bu funksiyanın əsasında danışanın və yaxud yazanın mətn yaratmaq bacarığı durur [5, s. 22-23].

K.Abdullayevə görə mətn bir sıra komponentlərin, cümlələrin müəyyən şəkildə qurulmuş qarşılıqlı əlaqəsindən yaranır. Komponentlərin kəmiyyəti baxımından mətnin sərhədləri sonlu deyil [1, s. 229].

F.Veysəlli qeyd edir ki, mətn cümlənin hərəkətverici qüvvəsidir, mətnlə kommunikativ bitkinlik olmalıdır. Mətnin düzəlməsi cümlədən fərqlənir. Elə hadisələr var ki, onlar ancaq mətnlə reallaşır. Dildə ünsiyyət mətnlə və mətn vasitəsilə həyata keçirilir. Mətnin daxili əlaqələrinin formalaşmasında leksik, qrammatik, fonetik vasitələr, intonasiya mühüm rol oynayır [6, s. 379].

İ.R.Qalperin qeyd edir: "Mətn - leksik, qrammatik və məntiqi əlaqələrin müxtəlif növləri ilə birləşən, müəyyən modal xarakterə, praqmatik qurmaya malik və buna uyğun qurulmuş bir sıra sözləmlərdən ibarət yazılı sənəd şəklində ifadə olunmuş məlumatdır [2, s. 93].

Mətn ayrı-ayrı cümlələrin mexaniki yığılı, toplusu olmayıb, zəncirvari daxili ardıcılıqla açıqlanan, müvafiq qəlibdə nizamlanan, xüsusi intonasiya və ahənglə bir-birinə bağlanan cümlələrdən ibarət mürəkkəb sintaktik parçalardır. Deməli mətn dedikdə müəyyən yolla nizama salınmış, kommunikativ vəzifənin vahidliyi ilə birləşmiş cümlələr çoxluğu başa düşülür. Məlumatın daha səmərəli ötürülməsi üçün mətnə xas olan xüsusiyyətlərdən biri də mətnin bütövlüyüdür. Bir bütöv olmaq üçün mətn həm də daxilən əlaqəli olmalıdır. Mətn daxili əlaqələr mətn dilçiliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. T.Nikolayeva mətn formalaşdırıcı vasitələri 3 qrupda müəyyənləşdirir: 1) intonasiya; 2) söz sırası; 3) eksplisit seqment göstəriciləri-artikllar, işarə əvəzlilikləri, bağlayıcılar və s.

İ.R.Qalperin mətn daxili əlaqə vasitələrinə anafora və katafora hadisələrini qeyd etmişdir.

A.Məmmədov mətn yaranmasında iştirak edən aşağıdakı formal əlaqə vasitələrini göstərir:

1. fonetik təkrar (alliterasiya, assonans);
2. morfoloji təkrar (cins, hal, zaman kateqoriyası əlamətlərinin təkrarı);

3. leksik təkrar (sözlərin tam, natamam təkrarı və sıfır təkrar);
4. sintaktik təkrar (söz sırasının tam və natamam təkrarı, xiazım);
5. leksik-qrammatik vasitələr (bağlayıcılar, önsözlər, determinantlar);
6. deyktik elementlər (müxtəlif tipli əvəzliliklər, artikllar) [5, s. 26-27].

Mətni bir bütöv kimi səciyyələndirən formal əlaqə vasitələri ilə yanaşı semantik əlaqə vasitələri də mövcuddur. Mətn komponentləri arasında semantik əlaqə vasitələri dedikdə komponentlər arasında sadalama, qarşılaşdırma, ardıcılıq, eyni zamanlılıq əlaqələri nəzərdə tutulur.

Formal-qrammatik vasitələrin rolundan bəhs edən İ.İ.Çernişevaya görə mətn dilçiliyinin əsas məsələsi leksik, morfoloji və sintaktik münasibətlər vasitəsilə fəaliyyət göstərən və onları idarə edən məndüzəldən faktorların axtarılmasıdır [2, s. 120].

Mətn yaranmasında iştirak edən formal əlaqə vasitələrindən biri də deyktik elementlərdir.

Ş.Mahmudova “İngilis dilində deyksis ifadə vasitələri” adlı dissertasiyasında qeyd edir ki, dilçilikdə deyksis sözlərə və söz birləşmələrinə aid olur ki, bunlar da əlavə kontekstual məlumat olmadan anlaşıla bilməz. Sözlərin semantik mənalara dəqiqləşəndə onlar deyktik olur. İngilis dilində deyktik rolunu əsasən əvəzliliklər oynayır. Deyktik adlandırılan sözlər ünsiyyət prosesində yaranır. Deyksis danışıq aktının qeyri-linqvistik kontekstinin məlumatını söyləmə daxil etmək üçün əsas mexanizmdir [4, s. 17].

Deyksis sözü işarə etmək mənasını bildirdiyi üçün çox vaxt *this* və *that* işarə əvəzlilikləri ilə eyniləşdirilir.

C.Layonz qeyd edir ki, *this* əvəzliyi mənacə *here* zərfinə, *that* əvəzliyi isə mənacə *there* əvəzliyinə yaxındır [10, s. 123].

This və *that* əvəzliliklərinin işlənməsi ondan asılıdır ki, danışıq aktının müəllifi öz xüsusi sözlərinə və ya danışanın əvvəl deyilmiş sözlərinə istinad edir və ya etmir. Əgər istinad edirsə, onda həm *this*, həm də *that* əvəzliyinin işlənməsi mümkündür, lakin istinad nitqin müəllifi tərəfindən deyil, başqa birisi tərəfindən yenidən deyilən sözlərə yönəlsə, bu zaman *that* işlənir.

Danışıq vaxtı kommunikasiya iştirakçısının olduğu əhatədə yerləşən əşyaların işarələnməsi üçün *this/these*, əhatədən kənarında əşyaların işarələnməsi üçün isə *that/those* işlənir [4, s. 90].

Qeyd etdiyimiz kimi ingilis dilində deyktik rolunu əsasən əvəzliliklər oynayır. Əvəzliliklər əşyanın, şəxsin, əlamətin, kəmiyyətin yerində işlənə bilən nitq hissəsidir. Dil universalları kimi çıxış edən nitq hissələrindən biridir.

İ.Vandries əvəzlilikləri ayrıca nitq hissəsi hesab etmir. A.M.Peşkovski isə əvəzliyi xüsusi nitq hissəsi kimi ismi əvəzliliklər və sifət əvəzliliklər adı altında təsnif edir. C.Körm, M.İ.Stebliin-Kamenski, V.Z.Panfilov, A.N.Kononov əvəzliyi ayrıca bir nitq hissəsi kimi təsnif edirlər. A.A.Kononov əvəzliyin müstəqil bir nitq hissəsi kimi

müəyyənləşməsində 3 əsas - semantik, sintaktik və morfoloji prinsipləri əsas götürür [3, s. 107-109].

Əvəzlilərin əsas xüsusiyyəti onların ümumiləşdirmə xüsusiyyətinə malik olmasıdır. Əsas nitq hissəsi kimi əvəzlilər isim, sifət və saya aid olub, onları işarə edir, müəyyənləşdirir və ya əvəz edir, əvəz etdiyi nitq hissələrinin xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Əvəzlilər kontekstdən asılı olan sözlərdir, onların mənası işləndiyi mətn daxilində və ya nitq prosesində müəyyənləşir. Eyni zamanda deyəti funksiyaya daşıyıb işləndiyi kontekstdə təkrarın qarşısını almağa kömək edir.

M.Halidey əvəzlilərin mətnin struktur-semantik bütövlüyündə xüsusi rol oynadığını qeyd edir [8, s. 55].

A.Hüseynov qeyd edir ki, əvəzlilər bir nitq hissəsi kimi əvəzetmə xüsusiyyətinə malikdir. Əvəzlilərin konkret semantikasi onların əvəzləyicisi kimi çıxış edən nitq hissələrinin mənasına əsaslanır. Digər mühüm bir xüsusiyyəti isə təyinedicilik əlamətidir. İsmi əvəz edərkən ismin, sifəti əvəz edərkən sifətin, sayı əvəz edərkən sayın əlamətinin daşıyıcısına çevrilir [3, s. 110].

Əvəzliyin mənası əsasən özündən əvvəl gələn cümlənin məzmunu ilə açılır. Mətndəki cümlələrin birinin əvəzlilə başlaması onun özündən əvvəlki cümlələrlə daha yaxından əlaqədə olduğunu göstərir.

İngilis dilində əvəzlilərin mətnlərin yaranmasında rolu 4 funksiya ilə müəyyən olur:

1. Əvəzlik semantik kateqoriyanı təmsil edir və onun pronominal xüsusiyyəti sözlər arasında deyil, cümlələr arasında əlaqələri şərtləndirir;
2. Əvəzlik məlum olanı bildirir;
3. Əvəzlik həm anafirik (əvvəlki cümləyə bağlılıq), həm də kataforik (sonrakı cümləyə bağlılıq) funksiyaları yerinə yetirir;
4. Əvəzlik yalnız statik (donuq) yox, həmçinin dinamik (dəyişkən) funksiyasını da yerinə yetirir [2, s. 136].

Qeyd olunan bu xüsusiyyətləri ilə əvəzlilər hər hansı bir nitq prosesində və ya mətn daxilində komponentlərin əlaqələnməsinə xidmət edən əsas nitq hissəsidir. Əvəzlilərin əlaqələndirici funksiyası mətnin formalaşmasına xidmət edən əsas faktordur. Əvəzliyin leksik mənasına görə növlərindən biri də işarə əvəzliyidir. İşarə əvəzliləri hər hansı bir obyektə işarə etmək, göstərmək məqsədilə işlədilən əvəzlilərdir: *this (these), that (those), such, same*. İşarə əvəzliləri mətnin formalaşmasında çıxış edən mühüm formal əlaqə vasitələrindən biridir. Bu əvəzlilər fikrin düzgün ifadəsində, təkrarların qarşısını almaqda və ən əsası mətn daxili komponentlərin və ya cümlələrin adresata əlaqəli şəkildə, düzgün çatdırılmasında mühüm rol oynayır. İşarə əvəzliləri işarə kateqoriyası ilə əlaqələndirilir. İşarə kateqoriyası kommunikativ funksiyanın həyata keçməsində mühüm rol oynayır, onun ifadə vasitələri olan işarə əvəzliləri mətnin komponentləri arasında əlaqələndirici elementdir. İşarə olunma bir predmeti digərlərindən ayıraraq götürməyə imkan verir.

İşarə əvəzliliklərinin semantikasi ilə bağlı məsələlərə toxunarkən onların iki funksiya (anaforik və deyktik) yerinə yetirdikləri qeyd edilir.

This (these) işarə əvəzliyi zaman və məkan baxımından yaxına işarə edir. *That (those)* işarə əvəzliyi isə zaman və məkan baxımından uzağa işarə edir.

This is a world of action, and not for moping and droning in (Ch.Dickens).

Perhaps *these* were reasons for the old gentleman's giving his assent; but, whether they were or no, he told Oliver he might go, and placed him under the joint guardianship of Charley Bates, and his friend the Dodger [12, s. 104].

These thoughts may comfort us when we are old (Ch.Dickens "Great Expectations").

The eyes, the head, the mouth; every feature was *the same* [12, s. 131].

Ə.Abdullayev qeyd edir ki, mətnin əsasında həmişə bir bazis cümlə mövcud olur. Mətnin həcmi bazis cümlənin tərkibindəki əvəzliyin mənasının açılmasından asılıdır. Mənası açılmış əvəzliliklər, xüsusən də işarə əvəzlilikləri mətndüzəltmə faktoru kimi fəaliyyət göstərir. İşarə əvəzlilikləri dil universalilərindən biri kimi mətnin qurulmasında mühüm rol oynayır, müəyyənlik və qeyri-müəyyənliyin mühüm göstəricisi kimi iştirak edir və mətnin dinamizmini təmin edir [2, s. 132, 139].

A.Hacızadə *it* əvəzliyinin tədqiqindən danışıarkən qeyd etmişdir ki, göstərmə mənasında *it* əvəzliyinin mənası *this* və *that* əvəzliliklərinin mənasına uyğun gəlir. Müəllif həmçinin qeyd etmişdir ki, *this* və *that* işarə əvəzlilikləri həm atributiv, həm də substantiv vəziyyətdə işləyə bildiyi halda, *it* əvəzliyi yalnız substantiv vəziyyətdə işlənir [7, s. 185-186].

Mətn daxilində işarə əvəzliliklərin işlənməsində A.Hüseynov iki halı göstərir: 1) bilavasitə göstərmədə; 2) mətndaxili göstərmədə [3, s. 129].

Bilavasitə göstərmədə danışan dinləyənin diqqətini cəlb etmək, lazım olan əşyanı ayırmaq üçün işarə əvəzliyini işlədir.

That boy is a fool; I know that, said Fagin, scornfully (Ch.Dickens).

İşarə əvəzliyi əvvəlki kontekstlə deyil, işləndiyi kontekstlə bağlı olub hər hansı şəxsə işarə edir.

Mətdaxili göstərmədə isə işarə əvəzlilikləri əvvəlki kontekstlə bağlı olur.

I was always treated as if I had insisted on being born in opposition to the dictates of reason, religion, and morality, and against the dissuading arguments of my best friends. *This* gave me so much the more sense of being an intruder in the family (Ch. Dickens "Great Expectations").

Bu nümunədə *this* işarə əvəzliyi əvvəlki cümlədəki "I was always treated as if I had insisted on being born...." fikrinə işarə edir. As for society, he was carried every other day into the hall where the boys dined, and there sociably flogged as a public warning and example. And so for from being denied the advantages of religious consolation, he was kicked into the same apartment every evening at prayer-time, and there permitted to listen to, and console his mind with, a general supplication of

the boys, containing a special clause, therein inserted by authority of the board, in which they entreated to be made good, virtuous, contented, and obedient, and to be guarded from the sins and vices of Oliver Twist (Ch.Dickens, "Oliver Twist").

Bu nümunədə *the same apartment* ifadəsi əvvəlki komponentdə *the hall* sözünə işarə etmək məqsədilə işlənmişdir.

İşarə əvəzliliklərinin mətdaxilində işlənməsini araşdırmaq üçün iki cür mətdaxili əlaqəni nəzərdən keçirmək lazımdır: anafora və katafora.

Katafora əvvəlcə verilən mənanın sonrakı cümlələr vasitəsilə aydınlaşdırılmasına imkan verən mətdaxili əlaqədir. Burada işarə əvəzliyi verilən yeni məlumatı tamamlayır.

This is the story of a time of revolution, of sacrifice, and of hope (Ch.Dickens "A Tale of two cities").

This əvəzliyinin the story of a time of revolution, of sacrifice, and of hope aid olduğu açıqlanır. Then there was *an old lady*, most extraordinary case and *this old woman* was lying on a sort of litter (E.Hemingway).

Bu nümunədə işarə əvəzliyi sanki birinci cümləni mənasını tamamlayır.

Kataforadan danışarkən bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlcə işarə əvəzliyi gəlir, onun mənası isə sonrakı cümlələr vasitəsilə açılır.

Mətdaxili əlaqənin bir növü olan anaforada isə sonra gələn cümlələrin mənası əvvəlki cümlələrin biri vasitəsilə aydınlaşır. İşarə əvəzliliklərinin funksiyası yalnız anaforik əlaqəni yaratmaq və öncədən adı çəkilənə işarə etməkdən ibarət deyil, eyni zamanda əvvəli cümlənin həmcins üzvlərini əvəz edə bilər.

There was a long hard winter in Coketown. *That* was the season when the smoke seemed heavier and the streets gloomier than ever (Ch.Dickens "Hard times").

Burada *that* işarə əvəzliyi əvvəlki cümlədə təsvir edilən "*a long hard winter*" istinad edir.

I was born at Blunderstone, in Suffolk, or there or thereabouts, as they say in Scotland. *That* was a memorable day for my mother.

Oliver was but a child, yet he had already seen much suffering. *That* was the beginning of his hardships [12, s. 97].

Bu nümunədə *that* işarə əvəzliyi əvvəlki cümlədəki *Oliver's suffering* fikrinə istinad edir.

Sonrakı cümlələr əvvəlki cümlənin davamı və məntiqi nəticəsi kimi çıxış edir.

When he asked, *he was refused*. Shocked by *this result* he took an hour to recover (Th.Dreiser).

İşarə əvəzliliklərinin mətnyaratma xüsusiyyətlərindən biri də onların leksik təkrar kimi çıxış etməsidir. Təkrar kimi işarə əvəzlilikləri mətn komponentlərini bir-birinə daha sıx bağlayır və bu komponentlər arasında müəyyən mənada asılılıq yaradır.

All the window in the rear of the house had been lon ago bricked up, except one small *trap* in the room where the boy was locked, and *that* was too small even for the passage of his body (Ch.Dickens).

Bu nümunədə *that* işarə əvəzliyi *trap* sözünün leksik təkrarı kimi sonrakı komponentdə təkrarlanaraq mətdaxili əlaqəni təmin edir.

İşarə əvəzlilikləri sözlərlə yanaşı bütün cümləni də sonrakı komponentdə əvəz edərək təkrarlaya bilir. At length, one morning, Oliver obtained the permission he had so eagerly sought. There had been no handkerchiefs to work upon, for two or three days, and the dinners had been rather meagre. Perhaps *these* were reasons for the old gentleman's giving assent; but whether they were or no, he told Oliver he might go, and placed him under the joint guardianship of Charley Bates, and his friend the Dodger [12, s. 104].

Bu nümunədə *these* işarə əvəzliyi özündən əvvəlki cümlələri sonrakı cümlədə təkrarlamamaq üçün işlədilmişdir. İşarə əvəzlilikləri zaman ifadə edən sözlərlə (day, month, year, time, moment, etc) birgə işləndə zaman bildirən deyktik ifadələr kimi, məkan ifadə edən sözlərlə (place, city, town, etc) birgə işləndikdə isə məkan bildirən deyktik ifadələr kimi çıxış edir. İşarə əvəzliliklərinin deyktik ifadələr kimi mətnyaratma imkanlarından danışıarkən onların mətn daxilində diskurs deyksisi kimi işlənməsini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Diskurs deyksisi kimi *this* əvəzliyi mətn və ya diskursun irəlidə gələn hissəsini, *that* əvəzliyi isə əvvəldə gələn hissəsini adlandırmaq üçün işlədilir. Beləliklə, müasir ingilis dilində işarə əvəzlilikləri mətdə formal əlaqə vasitəsi kimi çıxış edərək mətni bir bütöv kimi formalaşdıran, mətnin komponentlərini semantik baxımdan əlaqələndirən, bu əlaqələndirmədə həm leksik təkrar, anafora, katafora kimi, həm də işarətmə və mətn daxilində təkrarın qarşısını almaq üçün deyktik funksiya yerinə yetirən, mətn daxilində mənanın açılmasına xidmət edən vahidlər kimi mühüm rol oynayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev KM. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1998, 281 s.
2. Abdullayev Ə.Ə. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs. "Zərdabi LTD" MMC, Bakı, 2011, 270 s.
3. Hüseynov A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı, Mütərcim, 2015, 375 s.
4. Mahmudova Ş.A. İngilis dilində deyksisin ifadə vasitələri: Fil.elm.dok.diss. Bakı, 2018, 334 s.
5. Məmmədov A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. Bakı, Elm, 2001, 144 s.
6. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia Philologica. Bakı, Mütərcim, 2005, 344 s.

7. Hajizada A. Pronouns in the English Language. "Science and Education", Baku, 2014, 208p.
8. Halliday Michael, Matthiessen C.M.I.M. An introduction to functional grammar. Third edition, London, 2004, 328 p.
9. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. M., 1983, 304 p.
10. Lyons G. Deixis, space and time in Semantics. Cambridge University Press, 1977, 899 p.
11. Swan M. Practical English Usage. Oxford University Press, 2005, 658 p.
12. Dickens Ch. The Adventure of Oliver Twist. 1950, 280 p.

Leyla Suleymanova

**DEMONSTRATIVE PRONOUNS AS A MEANS OF FORMAL COHESIVE
CONNECTORS IN THE COMPOSITION OF TEXT IN MODERN
ENGLISH
SUMMARY**

Since the middle of the last century, the main object of text linguistics has increasingly attracted the attention of researchers. The components of the text, its formal and semantic units, as well as formal cohesive devices have been investigated with regard to their text-forming functions. A text as communication unit embodies a certain cognitive information and its function is to convey this information to a receiver, and as the transmitters of this information, various formal cohesive connectors exist in the text, which taken as a whole, constitute the general principle of text linguistics. Intra-textual relations, together with their structural and semantic properties, acquire particular significance for the study of text linguistics.

The article deals with the role of demonstrative pronouns as a means of formal cohesive connectors in the composition of text in modern English. Among the factors contributing to the integrity of a text, demonstrative pronouns hold particular significance. They play an essential role in clarifying meaning, ensuring inter-component cohesion and more broadly in the study of text linguistics. In modern English demonstrative pronouns serve textual cohesion either as lexical repetitions, anaphora, cataphora, or as deictic expressions. The article investigates the specific features of demonstrative pronouns in the composition of text, analyzes the views of a number of linguists, and elucidates their relation both to text linguistics and to pronouns as formal means of textual cohesion. The article refers to various scientific works in Azerbaijani, Russian and English, as well as internet sources, the arguments presented in the article are explained on the basis of examples provided from the literary works.

Key words: text, context, formal cohesive connectors, demonstrative pronouns, deixis, anaphora, cataphora

Лейла Сулейманова

**УКАЗАТЕЛЬНЫЕ МЕСТОИМЕННИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМАЛЬНОЙ
СВЯЗНОСТИ В ПОСТРОЕНИИ ТЕКСТА В СОВРЕМЕННОМ
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

РЕЗЮМЕ

С середины XX века текст постепенно становится основным объектом исследования текстовой лингвистики и всё больше привлекает внимание учёных. Формальные и семантические единицы текста, его структурные компоненты, а также формальные средства связи анализируются с точки зрения их текстообразующих функций. Текст как коммуникативная единица содержит определённую когнитивную информацию, и его главная функция заключается в передаче этой информации адресату. Передатчиками выступают различные формальные средства связи, которые в совокупности формируют общий принцип текстовой лингвистики. Внутритекстовые связи, обладающие структурными и семантическими особенностями, приобретают особое значение для исследования природы текста. В статье рассматривается роль указательных местоимений как формального средства связи в создании текста в современном английском языке. Среди факторов, обеспечивающих целостность текста, указательные местоимения занимают особое место. Они играют важную роль в прояснение смысла, обеспечении межкомпонентной связи и в более широком плане - в исследовании текстовой лингвистики. В современном английском языке указательные местоимения могут функционировать в качестве средств когезии посредством лексических повторов, анафоры, катафоры либо дейктических выражений. В статье исследуются особенности указательных местоимений в создании текста, анализируются взгляды ряда лингвистов, а также разъясняется их отношение как к текстовой лингвистике, так и к местоимениям как формальным средствам текстовой связности. В статье также упоминаются различные труды, работы на Азербайджанском, русском и английском языках, а также интернет материалы. Представленные аргументы объясняются на примерах художественной литературы.

Ключевые слова: текст, контекст, формальные средства связи, указательные местоимения, дейксис, анафора, катафора

Rəyçi: F.f.d.,dos. R.Q.Abdurahmanova